

מנוחה גלבוע ז"ל

מאת

אבנר הולצמן

בשבת, ה' בטבת תשנ"ח (3.1.1998), הלכה לעולמה פרופ' מנוחה גלבוע, חוקרת הספרות העברית ומוותיקי המורים בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב. (כשנתיים קודם-לכן יצאה לגמלאות כשבאמתחתה תוכניות-מחקר רבות, אך לפני שהספיקה ליהנות משלוות הפרישה לקתה במחלה אכזרית, שהוציאה אותה מן העולם תוך כדי ייסורים ממושכים).

מנוחה גלבוע נולדה בירושלים בה' בניסן תרפ"ו (20.3.1926). היא למדה בבית-הספר הריאלי בחיפה, ובמלחמת-השחרור שירתה בצה"ל ועסקה בטיפול במשפחות הנפגעים, בהם רבים מחבריה. סיימה את בית-המדרש למורים בתל-אביב ולמדה ספרות וחינוך לתואר הראשון באוניברסיטה העברית בירושלים. את לימודי התואר השני והשלישי השלימה באוניברסיטת תל-אביב, וב-1972 הוענק לה תואר דוקטור על מחקרה 'בחינת הביקורת הספרותית של דוד פרישמן וההשפעות עליה מבית ומחוץ', שנכתב בהדרכתו של פרופ' גדליה אלקושי. מאז 1962 לימדה במוסדות שונים להכשרת מורים (הדסים, בית-ברל, סמינר-הקיבוצים), ומ-1968 ואילך נמנתה עם סגל החוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב, שבו עלתה בסולם-הדרגות עד לדרגת פרופסור-חבר. בצד פעילותה כחוקרת ייזכרו לטובה תחומי עשייתה האחרים: פרסום שוטף של רשימות-ביקורת בעיתונות ובכתבי העת הספרותיים; פעילות ציבורית ענפה במוסדות-תרבות שונים, ובמיוחד באגודת הסופרים העברים; כתיבת ספרי סיפורת לילדים ולנוער, המבוססים בחלקם על חוויות נעוריה; כתיבת שירים ליריים, שכונסו בחלקם בספרים (קובץ שיריה האחרון הופיע בשוכבה על ערש-דוויה).

כתיבתה המחקרית של מנוחה גלבוע כוללת שמונה ספרים, שראו אור בין השנים 1975-1995, וכן חמישה ספרים שערכה וההדירה, ועוד עשרות מאמרים מחקריים. בתוך המכלול המקיף הזה אפשר, כמדומה, לזהות שישה תחומים עיקריים שבהם ריכזה את מאמציה כחוקרת וכמורה — ומה שבולט במיוחד, שאין המדובר בגיחות

אקראיות קצרות-מועד וחולפות בכיוון זה או אחר, אלא בעיסוק רצוף וממושך בכל התחומים האלה במקביל. אולי זהו סימן ההיכר המובהק של חוקר אמיתי: שהחומר אינו מניח לו והוא אינו מניח לחומר, והוא חי עם נושאו, מעמיק בהם וחוזר אליהם מזוויות חדשות במשך שנים רבות.

ואלה ששת התחומים שהזכרנו: האחד — ספרות ההשכלה העברית, בעיקר הסיפורת, על הז'אנרים השונים המסתמנים בה (רומן וסיפור קצר, סאטירה ואוטוביוגרפיה). מעט ממחקריה המוקדמים בתחום זה כונס בספרה 'מבנים ומשמעויות' (1977), בצד עבודות לא-מעטות על שירת ההשכלה, שטרם כונסו בספר. תחום שני — יצירתו של דוד פרישמן, ואין מדובר רק במונוגרפיה שמנוחה גלבוע חיברה על פרישמן המבקר, 'בין ריאליזם לרומנטיקה' (תשל"ה), אלא גם בסדרה של מחקרים נוספים על פנים אחרות ביצירת פרישמן ובביקורת שנכתבה עליו. תחום שלישי — עלייתה של הסיפורת העברית הריאליסטית בשלהי המאה הי"ט, ובעיקר מקומה של קבוצת 'המהלך החדש' בתהליך הזה; יצירתם של בן-אביגדור ובני חבורתו ועקבות השפעתם בסיפורת של ראשית המאה העשרים — ברנר, ביאליק ודבורה בארון. מחקריה בתחום זה כונסו בספרה 'המהלך החדש ומחוצה לו בספרות העברית' (תשנ"א). תחום רביעי — תולדות העיתונות העברית מראשיתה בסוף המאה הי"ז ועד ימינו. ושוב, אין מדובר רק ב'לקסיקון העיתונות העברית' המונומנטלי על שתי גרסותיו (תשמ"ו, תשנ"ב), אלא בשורה של מחקרים נוספים על עיתונים וכתבי-עת שמנוחה גלבוע הרבתה לפרסם, במיוחד בכתב-העת 'קשר'. תחום חמישי — הסיפורת של 'דור בארץ', שבמרכזה שתי המונוגרפיות החלוציות על חנוך ברטוב ('פצעי זהות', תשמ"ח) ועל בנימין תמוז ('חלומות הזהב ושברונם', תשנ"ה) וכן מחקרים על דמות הצבר ודימויו בסיפורת ובביקורת. תחום שישי — מחקרים בספרות הילדים העברית, שירה וסיפורת, שמבחר מהם כינסה בספרה 'על ספרות ילדים ונוער' (תשנ"ד).

מדובר אפוא, במרחב מחקרי עשיר ומגוון, ובו תחומים קרובים ומשיקים בצד תחומים שהם לכאורה שונים ורחוקים מאוד זה מזה. מכאן, שהשאלה המתבקשת למי שבא להעריך את פועלה של מנוחה גלבוע כחוקרת הספרות העברית היא, מה מקשר בין שלל הטקסטים, הנושאים, התקופות, הז'אנרים וההקשרים שעסקה בהם? במלים אחרות: מהו הלב והבסיס של השקפת-עולמה כחוקרת? ומהן הנחות-היסוד שמהן נגזרו דרכי הבחירה וההתבוננות שלה בתופעות ספרותיות כל-כך מגוונות? כדי לענות על כך יש לקבוע תחילה, שמכתבתה של מנוחה גלבוע מצטיירת תפיסה רחבה מאוד של מושג הספרות עצמו. לא רק הספרות היפה הקנונית עניינה אותה, אלא הרבה מעבר לכך: הביקורת, העיתונות, ספרות הילדים, מניפסטים ספרותיים, אגרות סופרים ואוטוביוגרפיות תיעודיות. ולא רק מה שנדפס, אלא גם מה שנשאר גנוז בכתבי-יד. כל סוגי הטקסטים האלה עניינו אותה, ואת כולם ראתה כקשורים זה בזה וכראויים למחקר.

תפיסה רחבה ומרחיבה זו ניכרת לא רק בסוגי הטקסטים שנבחנו במחקריה, אלא בטיבן של זוויות־הראייה ושל מתודות המחקר שהפעילה בניתוחם. מעולם לא הסתפקה בתיאור האסתטי ובניתוחו, אלא נהגה לשאול על ההקשרים השונים שמתוכם ניזונה היצירה ומתעצבת, שעליהם היא מגיבה ואותם היא משקפת — ביניהם הביוגרפיה של היוצר; מאפייני הדור הספרותי; אסכולות אסתטיות ופילוסופיות; תולדות הז'אנרים; השפעותיהם של תהליכים בספרות אירופה על תמורות והתפתחויות בספרות העברית.

בין כל ההקשרים האלה שמור מקום מיוחד להקשר האידיאולוגי. נראה, כי חיפוש הקשר בין ספרות לאידיאולוגיה הוא חוט־השני הסמוי העובר כמעט בכל חיבוריה של מנוחה גלבוּע והמסביר, אולי, את בחירת מושאי המחקר שלה. הדברים קיבלו ביטוי מפורש בכותרת המשנה של ספרה האחרון: 'חלומות הזהב ושברונם — ספרות ואידיאולוגיה ביצירת בנימין תמוז', אבל שורשיהם נמשכים עוד הרבה אחורה. כך, למשל, ביסוד עיוניה בספרות ההשכלה עומדת ההנחה הבאה: 'מחברי הסיפורים דאז שיעברו את עצמם מרצונם למשמעויות אידיאולוגיות ופיתחו מבנים שהיה בהם כדי להיענות למשמעויות אידיאולוגיות. מתוך זיקה זו שבין מבנים לבין משמעויות צמח והתפתח הסיפור העברי' ('מבנים ומשמעויות', עמ' 5). במחקריה על סיפורת 'המהלך החדש' נבחנת גם כן הזיקה בין מניפסטים אידיאולוגיים, המטיפים לכתיבה ריאליסטית ממניעים אסתטיים וחברתיים — לבין מימושם הספרותי. במונוגרפיה על דוד פרישמן הראתה כיצד מישנה אסתטיציסטית ולכאורה לא־אידיאולוגית של מבקר גדול נהפכה למעשה לנורמה מחייבת ומשפיעה בפני עצמה. בלקסיקון העיתונות שלה שמור מקום נכבד לתיאור המתחים האידיאולוגיים המרכזיים בציבור היהודי במאות הי"ח והי"ט, כפי שעיצבו את פני העיתונות העברית, ולתיאור ההקשרים האידיאולוגיים, של יצירות הספרות שהתפרסמו על דפי העיתונות. בדיוניה בסיפורת של 'דוד בארץ' ייחדה מקום נרחב לפרשת גיבושה ותגודותיה של הזהות הנפשית והאידיאולוגית האישית והקולקטיבית של בני־הדור, בין הקוטב ה'כנעני' לקוטב היהודי; ואפילו בספרות הילדים חשפה כוונות רעיוניות מובלעות בהקשרים מגוונים, מן המקראה המשכילית 'אבטליון' ועד 'עליסה בארץ הפלאות'.

יש להניח, שעיסוקה העקיב והשיטתי של מנוחה גלבוּע בקשר בין מבנים אסתטיים לתשתיות רעיוניות משקף משהו עמוק ויסודי באישיותה, בביוגרפיה שלה ובהשקפת־עולמה; שהרי גם כתיבה מחקרית שהיא לכאורה אובייקטיבית ולא־אישית, עשויה — כידוע לנו — להיות סוג של אוטוביוגרפיה רוחנית. אפשר רק להעז ולשער, שכמי שצמחה בארץ־ישראל של שנות השלושים והארבעים, בחברה רווית מתחים אידיאולוגיים עזים, ובד־כבד גילתה בעצמה צורך ויכולת של ביטוי לירי, חשה על בשרה את צירוף הניגודים הזה שבין מעורבות ומגויסות אידיאולוגית לבין הערגה אל הממד האסתטי. הקשר בין הביוגרפיה האישית שלה לבין פעילותה כחוקרת בולט

כמוכן יותר מכול בכתיבתה על בני דורה, 'דור בארץ'. מבעד לניסוחים המחקריים ניכרת האהבה, ההערכה וההזדהות שלה עם יצירתם של בני הדור, ניכרים קשרי הרעות האמיצים אתם וההיכרות האינטימית שלה עם עולמם; שהרי חוויות-היסוד שלהם הן חלק מן הביוגרפיה שלה, כמי שגם שירתה כחיילת במלחמת-השחרור ואיבדה בה את הטובים שבחבריה (היא הרבתה להזכיר, למשל, את אהרן שמי, הוא 'גיימי', שהיה חברה ללימודים ומידידה הקרובים). מכאן נבע הצורך שלה לתבוע את עלבונה של סיפורת 'דור בארץ' מידי מי שהמעיטו בערכה ושיטחו את דמותה לכדי צרור של סטריאוטיפים גסים, ומכאן נבעה גם חתירתה להעמיד דברים על דיוקם, ייחודם ומורכבותם באמצעות מחקרים מונוגרפיים מפורטים.

הקשר הנפשי העמוק למושא המחקר ניכר גם בתחומים האחרים של כתיבתה. אפשר להצביע, למשל, על הזיקות בין מגוחה גלבוע חוקרת ספרות הילדים לבין מגוחה גלבוע סופרת הילדים; ואפשר לשער, שרק אהבת הנושא היא שהניעה אותה להתמסר למפעל האדירים של חקר העיתונות ולהשקיע בו שנים ארוכות של עבודת פרך שקדנית ואפורה וכפויית-טובה, תוך ליקוט פרט לפרט מתוך אלפי כרכים וגליונות — עבודה שמפירותיה עתידים ליהנות עוד דורות של לומדים וחוקרים שייעזרו ב'לקסיקון העיתונות העברית' שלה.

בכל תחומי עבודתה הוסיפה מגוחה גלבוע נדבכים מקוריים משלה לבניין מחקרה של הספרות העברית. בחלקם תרמה תרומות שהן בבחינת פריצות-דרך חלוציות. בכל התחומים האלה נשארה עוד עבודה רבה לעשותה. צריך, למשל, להמשיך את לקסיקון העיתונות אל תוך המאה העשרים; לתאר תיאורים מונוגרפיים את יצירתם של סופרי 'דור בארץ' שטרם זכו לכך; יש לתאר ולמפות ביתר פירוט את הסיפורת של 'המהלך החדש' ועוד ועוד. בנושאים אלה ובאחרים תכננה מגוחה גלבוע להוסיף ולפעול, וצר מאוד שלא זכתה למה שזכו בו כמה וכמה ממוריה ומעמיתיה, שדווקא הפרישה לגימלאות היתה להם לא קו-סיום אלא קו-זינוק וראשית תנופה מחודשת לשנים ארוכות של עבודה פורייה. לא קלים היו חייה, שעמדו בסימנן של חוויות שכול ואובדן, והנה נגזר כי גם פרידתה מן החיים תהיה קשה ומייסרת, לצערם העמוק של כל מוקיריה.